

werkboek

DE STILLE KRACHT VAN LOUIS COUPERUS

www.stillekrachtvancouperus.nl

*Leermateriaal voor de vakken
Nederlands en geschiedenis
bestaande uit een korte film
en opdrachten met bronnen*

Inhoud

Inleiding 2

Hoofdstuk 1:

Couperus, beeldvorming en het koloniale
geheugen 4

Hoofdstuk 2:

Couperus, diversiteit en de hedendaagse
lezer 10

Inleiding

Herinneren, verhullen en zelfbeeld.

Leerlingen verdiepen zich in hoe Louis Couperus schreef over identiteit, macht en mysterie binnen een koloniale samenleving. Tegelijk leren ze hem kennen als chroniqueur van zijn tijd: een schrijver die het leven in Den Haag, Nederlands-Indië en het fin de siècle-Europa observeerde en verwerkte in romans, reisverhalen en beschouwingen. Zijn werk biedt inzicht in sociale verhoudingen, persoonlijke drijfveren en morele grenzen in een wereld in verandering.

Een fragment uit ‘De binocle’¹⁾ laat bijvoorbeeld zien hoe een Indo-Europese hoofdpersoon wordt geconfronteerd met angst en vervreemding in een Europese stad. Ook andere teksten, zoals uit *De stille kracht*, *Kleine zielen* en *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan...* nodigen uit literatuur te beschouwen in het licht van historisch bewustzijn en zelfreflectie.

Documentaire
De stille kracht
van Louis Couperus
(2025).

*De roman De stille
kracht veranderde de
manier waarop over
Nederlands-Indië werd
gedacht.*

Het lesmateriaal bestaat uit een tweedelige documentaire en een werkboek met bronnen en opdrachten voor de bovenbouw van havo en vwo. Het is inzetbaar bij Nederlands (literatuurgeschiedenis) en geschiedenis (cultuurgeschiedenis, kolonialisme), zowel vakspecifiek als vakoverstijgend.

Het werkboek is bedoeld als een bijdrage aan versterkt historisch besef, zoals naar voren kwam in recente maatschappelijke discussies over onderwijs en erfgoed. Onder meer constateerde de Commissie Bussemaker in haar rapport *Deel en Verbind* (2022) dat het historisch besef onder jongeren over het koloniale verleden vaak beperkt is.

Statistieken wijzen uit dat na de Tweede Wereldoorlog ca. 300.000 mensen vanuit Nederlands-Indië naar

Nederland migreerden — een beweging vergelijkbaar in schaal met de latere migratiegolf uit Suriname.²⁾

Dit werkboek speelt in op deze facetten. Het nodigt leerlingen uit tot reflectie over hoe koloniale herinnering en culturele diversiteit in elkaars verlengde kunnen werken.

Met het werkboek wordt beoogd om bij te dragen aan meer kennis én reflectie via literaire bronnen in historische context.

Het werkboek is gericht op verdieping en context, met de documentaire als vertrekpunt. De thematiek van Couperus wordt geplaatst binnen zijn bredere oeuvre — van Indische romans tot symbolistische vertellingen — en maakt zichtbaar hoe zijn werk nog altijd doorwerkt in de Nederlandse taal en cultuur.

Het werkboek is modulaair opgebouwd: hoofdstuk 1 focust op koloniale sporen en zwijgen in *De stille kracht*, *Kleine zielen* en *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan...* Hoofdstuk 2 richt zich op diversiteit en identiteit aan de hand van onder meer *De binocle* en *De berg van licht*. De bronnen en opdrachten kunnen afzonderlijk of in samenhang gebruikt worden, afhankelijk van wat er in de les centraal staat.

De documentaire *De stille kracht van Louis Couperus*³⁾ heeft als ondertitel 'Schrijver, filosoof, chroniqueur van Indië' en bestaat uit twee delen:

Deel I: Elk woord een wereld (ca. 15 minuten).

Deel II: De mystiek van het zwijgen (ca. 23 minuten).

Totale lengte: 38 minuten.

Linksboven:
Louis Couperus en Elisabeth Couperus-Baud, 10 juni 1923. Laatste opname van het echtpaar, op basis van filmbeeld. SCS, 2025.

Linksonder:
Alfred van den Heuvel en Ellen Röhrman als Couperus en Baud in De stille kracht van Louis Couperus (SCS, 2025).

¹ De volledige tekst van 'De binocle' uit ca. 1897 (gepubliceerd in 1920) is te lezen op dbnl.org.

² Zie: CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek), *Indische Nederlanders. Van repatrianten tot postkoloniale migranten*, 2021.

³ De film en het werkboek zijn downloadbaar op: www.stillekrachtvancouperus.nl/film (wachtwoord: kijkfilm) www.stillekrachtvancouperus.nl/werkboek

Symbolen bij de opdrachten duiden het type verwerking aan: literair, historisch, reflectief of creatief.

Hoofdstuk I

Couperus, beeldvorming en het koloniale geheugen

In de roman *De stille kracht* (1900) schetst Louis Couperus het leven van een Nederlandse resident op Java. Niet oorlog, maar onbegrip vormt de kern van het conflict: de Europese hoofdfiguren verliezen langzaam grip op de werkelijkheid, alsof een onzichtbare kracht tegen hen werkt. Couperus toont een wereld vol sociale hiërarchie, koloniale zelfverzekerdheid én innerlijke twijfel. Zijn roman roept vragen op over identiteit, macht en het onzegbare. In de volgende opdrachten onderzoek je hoe Couperus en andere bronnen het koloniale leven beschrijven en interpreteren.

Opdrachten

Bron I

De stille kracht: de roman als gesloten boek.

In bron I lees je hoe een hedendaags essayist terugblijkt op zijn beeld van *De stille kracht* en hoe dat beeld veranderde toen hij het boek écht ging lezen. Zijn tekst is geen analyse in wetenschappelijke zin, maar een persoonlijke ontdekkingsstocht — een voorbeeld van hoe literaire beeldvorming kan ontstaan én kantelen. Zijn ervaring laat zien hoe verrassend een klassieker kan zijn als je je vooroordelen loslaat — of eindelijk zelf gaat lezen.

‘Een klassiek boek zucht onder de vloek van zijn reputatie: de meesten van ons denken het gelezen te hebben. Je weet je zo vertrouwd met de bijna mythische kwaliteiten van het werk, dat je niet snel de moeite zult nemen het ook daadwerkelijk open te slaan. Je hebt het graag in je boekenkast staan, het liefst in een duurzame, gebonden uitgave, als het tastbare bewijs van de innige relatie die je ermee onderhoudt. Je kent immers de schrijver, de personages, je kunt een paar losse zinnen citeren, of zelfs een hele passage, dus wie zal je het recht ontzeggen het tot je persoonlijke bagage te rekenen?’

Iedereen denkt te weten waar het boek over gaat. Inhoud en thematiek laten zich moeiteloos samenvatten met een handvol trefwoorden uit het literaire handboek, de diepere bedoelingen van de schrijver zijn al lang geleden naar de oppervlakte gebracht. De inter-

pretatie is al klaar nog voor je de eerste bladzijde hebt opgeslagen. Je weet wat je te wachten staat. Verrassingen zijn uitgesloten. En zo blijft het klassieke boek een gesloten boek. [...] Een van de bekendste Nederlandse klassiekers is *De stille kracht*. De roman van Couperus verscheen in 1900, groeide uit tot zijn populairste werk en ik liet het lang ongelezen omdat ik het al zo goed dacht te kennen.

Dit was voor mij *De stille kracht*: een zinderend verhaal van ontrouw en overspel in de tropen, vergripen waarvoor de protagonist genadeloos worden gestraft door mystieke krachten die diep in de Indische grond schuilen en in het hart van de geknechte Javanen, een geslaagd erotisch melodrama waaraan halverwege de jaren zeventig volledig recht gedaan was in een televisieserie met een blote Pleuni Touw, Indische typetjes met grappige accenten. ►

► *De stille kracht*, dat was Nederlandsch-Indië, de Hollandse folklore van tempo doeloe, goena goena en mevrouw “te erg toch” van Does. De kracht uit de titel was een occult gesjoemel, inlandse toverij, en het dramatisch hoogtepunt was de badkamerscène, waarin Léonie van Oudijck wordt bespuwd met bloedrood sirihsap.

Ik las bijna alles van Couperus, maar *De stille kracht* bleef een ongelezen boek. Iedere keer dat ik de roman opensloeg – want hij stond natuurlijk wel in mijn boekenkast – en las: “De volle maan, tragisch dien avond...” werd ik overvallen door iets als vermoeidheid. Verder dan de eerste bladzijde kwam ik niet. En nooit ook hoorde ik iemand in mijn omgeving erover praten. Inmiddels had ik al wel begrepen dat Couperus zelf zijn roman beschouwde als méér dan zomaar een metafysische thriller. “De stille kracht geeft vooral weér de geheimzinnig vijandschap van Javaanschen grond en sfeer en ziel, tegen den Nederlandschen veroveraar,” schreef hij in 1919. Ja, maar wat dan nog? Mij klonk dat nogal vaag en melodramatisch gezocht in de oren. Bovendien liet de Javaansche grond me tamelijk koud.

Er was een ontstoken blindedarm voor nodig om mij *De stille kracht* te laten lezen. Ik moest wel, er was in het ziekenhuis niets anders voorhanden. ‘De volle maan, tragisch dien avond, was reeds vroeg, nog in

den laatsten dagschemer opgerezen als een immense, bloedroze bol, vlamde als een zonsondergang laag achter de tamarindeboomen der Lange Laan en steeg, langzaam zich louterende van hare tragische tint, in een vagen hemel op.’ En inderdaad, het wás een meesterwerk. Alleen bleek de roman in bijna geen enkel opzicht overeen te komen met de klassieker in de boekenkast van mijn verbeelding.

Allereerst de hoofdpersonen: niet het gezin Van Oudijck staat centraal in *De stille kracht*, maar de resident zelf en, iets minder belangrijk, Eva Eldersma, de vrouw van de secretaris van Laboewangi. Het is hun trage ondergang die Couperus beschrijft. De overige personages, hoe kleurrijk, hoe uitgewerkt ze ook zijn, dienen slechts ter ondersteuning van het hoofdthema: de vergeefse strijd van deze twee westerlingen tegen de stille kracht; en daarmee bedoelt Couperus iets heel anders dan goena-goena. *De stille kracht* is geen occult melodrama, geen nostalgisch plaatjesalbum over de koloniale dagen van weleer, maar een roman over de vergankelijkheid van álle dingen, over de onzekere funderingen waarop de westerse cultuur is geschraagd.’

Uit: Bas Heijne, ‘De mystiek der zichtbare dingen’ — Over *De stille kracht* van Louis Couperus, Raster, 1994.

Ter illustratie bij bron
1: Pleuni Touw en Ellen
Heetkamp in *De stille
kracht*, AVRO, Hilversum,
1970. Bron: Beeld en
Geluid.

Opdracht 1A

Gebruik bron 1.

Welk beeld had essayist Heijne aanvankelijk van *De stille kracht*? Waar kwam dat beeld vandaan? Wat ontdekte hij toen hij het boek opnieuw las? Noem iets dat hij niet had verwacht. Wat zegt deze ervaring volgens jou over de manier waarop klassiekers worden herinnerd of beoordeeld zonder ze echt te (her)lezen? In de bron wordt *De stille kracht* getypeerd als ‘de geheimzinnige vijandschap van Java tegen de Nederlandse veroveraar’. Hoe wordt dat idee in de tekst onderbouwd? En wat vind jij ervan?

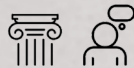
Opdracht 1B

Gebruik bron 1.

In de bron wordt *De stille kracht* omschreven als ‘een boek over alles waar we geen greep op krijgen’. Wat zou daar precies mee bedoeld kunnen zijn? Kies uit de bron één aspect van de roman dat volgens jou te maken heeft met ‘alles waar we geen greep op krijgen’ (bijvoorbeeld de verhouding tussen kolonisator en gekoloniseerde, of het mysterie van de stille kracht) en leg uit waarom.

Bron 2

Een huis aan de rivier.

‘Eens... ik keek door de jalouzieën... zàg ik een tijger... Het beest sloop, weg van het huis, verdween in de nacht... Ik, rillende, ging het dadelijk zeggen, aan papa... Den volgenden morgen zoû papa met de opzichters en oppassers op den tijgerjacht gaan... Zij zochten naar de sporen... Toen bleek het, dat de sporen niet waren van tijgerpooten, maar... van platte mensenhanden! De tijger was een spion geweest, in een tijgerhuid, een spion van de Bataks. We vonden soms, des morgens, aan de palen van het huis gespijkerd, wat haar, met bloed... Dat was een beleefde waarschuwing. Het meldde, dat er honger werd geleden, in het woud, onder de Bataks, en dat zij rijst wilden hebben. Dan zond papa naar het woud, om te onderzoeken... Ja, ze wilden rijst hebben van den ‘grooten meneer’... Nu, goed, rijst zoû men hun dan geven... En ze kregen rijst, en het dreigende gevaar was weêr afgewend. Op een nacht, de tong-tong, die het

teken gaf van brand! En papa was juist afwezig! In de donkere nacht zagen wij toen den fellen brand van de koffieschuren, laaiende naar den hemel, immense roode en gele vlammen... Waren het kwaadwilligen, die den brand hadden aangestoken? Ons huis bleef zeer zeker gespaard... Nooit zijn de brandstichters ontdekt. Toen... de groote amokpartij, in de buurt... De administrateur van de tabaksonderneming aldaar vermoord met zijn vrouw, zijn kinderen... En een van de employé's, die bloedende, bloedende, vluchtte bij ons, dien mama verbond, en die ons het vreeslijke verhaal deed, het huiveringwekkend verhaal, van den moord, van den gruwel, en hoe de boeven een der kinderen hadden gekneveld, gemarteld, opdat het zeggen zoû waar de vader het geld bewaarde... Tusschen zulke verschrikkingen leefde ik, leefde ik drie jaren lang... En toch, hoewel ik bàng was, vond ik het ‘interessant’ ►

► ...Ik was een romanesk kind, en ik vond het 'interessant'... Toen wij later op Buitenzorg woonden, vond ik het leven bleek, en zonder belang, en zonder emotie, zonder spionnen als tijgers verkleed, zonder bloedige waarschuwingen aan onze deuren, zonder moord, zonder brand, en ik verlangde terug naar het huis op de landtong bij de rivier, daar ginds in Deli... Zoo vertelde mijn vrouw: de mistral gierde door den

schoorsteen, rukte aan de ramen, en het was donker in onze kamer geworden, waar sissend het stervende haardvuur opkronkelde met lange, rekkende tong.'

Uit: Louis Couperus, 'Kindersouvenirs', in *De zwaluwen neêr gestreken...*, Veen, 1993. Oorspronkelijk verschenen in 1911 in het tijdschrift *Groot Nederland*.

Opdracht IC

Gebruik bron 2.

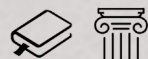
In dit fragment uit 'Kindersouvenirs' laat Couperus zijn vrouw Elisabeth herinneringen ophalen aan haar jeugd in Deli op Sumatra: over angst, brand, moord, en een zogenaamde spion in een tijgervel. Couperus voert deze herinneringen op in een sterk aangedikte, haast ironische stijl. Wat valt je op aan de toon van dit fragment? Denk aan woorden als 'huiveringwekkend', 'immense vlammen' en 'spion in een tijgervel'.

Wat voor effect lijkt Couperus hiermee te willen bereiken? In hoeverre denk je dat Couperus zijn vrouw hier letterlijk volgt — of eerder haar herinneringen gebruikt als literaire ingrediënten?

Koloniale anekdotes zoals deze hebben soms een sensationele toon, waardoor ze minder zicht geven op bredere verhoudingen. Wat blijft er hier buiten beeld? Bijvoorbeeld de rol van het koloniale bestuur, of de positie van de Bataks zelf?

Couperus koos er in dit fragment voor om deze belevenissen te vertellen in plaats van zijn eigen jeugdherinneringen. Wat zegt het volgens jou over hoe koloniale ervaringen in herinnering bleven — binnen families, of in bredere zin in de samenleving?

Bron 3

Thuis in Nederland?

In *Kleine zielen* bezoekt Constance van der Welcke, na jaren in het buitenland te hebben gewoond, haar nicht Francis in Den Haag. Die is kort daarvoor met haar man en kinderen teruggekeerd uit Indië. Het weerzien verloopt ongemakkelijk: Constances oma, die eveneens aanwezig is, herkent haar nauwelijks. De setting – een tochtige bovenverdieping, een open raam in maart, een kind in een hemdje, een vrouw in sarong en kabaai – komt op Constance wonderlijk over. Terwijl Francis zich vrij en informeel opstelt, probeert oma haar met stemverheffing terug te duwen in een keurslijf van Hollandse normen.►

► **Ironisch toonde Couperus hoe de familieleden elkaar vreemd kunnen zijn geworden, ondanks hun gedeelde afkomst.**

‘Heel langzaam, een beetje moê van de trappen, ging de oude mevrouw de treden op, hare hand aan de leuning. Constance volgde haar. Op de bovenverdieping tochtte het met plotselinge waai; deuren sloegen.

- Baboe... staat er een venster open?

De baboe liep onbenullig rond, nog niet wetende van Hollandsche deuren en vensters. In een zitkamer was Francis, Otto's vrouw, met de twee kinderen.

- Maar Francis, heb je het raam open!

- O, grootmama, ik stikte!

- Baboe, doe dadelijk het raam dicht! Francis, hoe is het mogelijk...

- Kan niet, Kandjeng! zuchtte de baboe, met de kracht van een mug drukkende op de knoppen van het solide Hollandsche venster. Constance hielp haar, drukte het venster neér.

- Hier is tante Constance, die komt kennis met je maken, Francis... Maar Francis, ben je in sarong en kabaai!

- Mag dat niet, oma... Dag tante.

- Kind, hoe ben je in vier jaar zoo ver-Indiescht! riep de oude mevrouw zoo boos, als Constance haar zich niet herinnerde. Hoe is het mogelijk, hoe is het mogelijk! Ben je Holland vergeten? In Maart, het raam open, in een vliegende tocht, met je twee kinderen, jij in sarong en kabaai en Huig in een hemdje. Wil je jezelf en de kinderen vermoorden? Baboe, trek sinjo een baadje aan! Francis, Francis, ik ben jaren in Indië geweest, maar ik was zelfs in Indië bijna altijd gekleed, en toen ik in Holland terugkwam, was ik Holland niet

zoo vergeten, als jij, een geheel Hollandsch vrouwtje, in vier jaren vergeten bent!

De oude vrouw had al zelve het kind op den schoot genomen en kleedde het warmer.

- Grootmama, wat brom je... Zeg liever eens aan de keukenmeid, dat ze de boeboer van Ottelientje beter maakt; die stijfsel kan het kind niet eten... En ze heeft aan baboe verteld, dat ze geen tijd had andere te maken... Het heele huis is dol, omdat Emilie trouwt. We kunnen heusch niet blijven, bij papa en mama, hier op die bovenverdieping.

- Francis, verkleed je eerst: anders word ik ernstig boos...

- Allah dan toch, grootmama! riep Francis geërgerd, maar toen Constance haar ook raadde, wierp zij een peignoir over haar sarong en kabaai heen, en bleef zoo, de bloote voeten in muiltjes.

- Geen wonder als je altijd ziek bent! bromde grootmama, nog bezig met het kind,

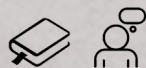
- Ach, tante Constance, kan u niet even naar de keuken gaan en aan de keukenmeid zeggen, dat Ottelientje andere boeboer moet hebben...

- Lieve Francis, lachte Constance; de keukenmeid heeft mij nog nooit gezien, en ik haar niet en als ik in haar keuken kwam en over die boeboer sprak, zoû ze mij gedecideerd de deur wijzen...

- Wat een boel dan toch hier in Holland! riep Francis. Mijn kind gaat dood van den honger!

Uit: Louis Couperus, *Kleine zielen*, deel I van de *Kleine zielen*-serie, Veen, 1901.

Opdracht ID

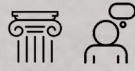
Gebruik bron 3.

Welke culturele verschillen worden in deze scène zichtbaar tussen Francis en haar grootmoeder? Let op kleding, gewoonten, taalgebruik en opvoeding.

Hoe zou je de toon van de verteller omschrijven? Is deze ernstig, kritisch, ironisch, meelevend? Citeer een paar zinnen die volgens jou typerend zijn voor de stijl waarin Couperus deze familieconfrontatie beschrijft.

Terugkeer naar Nederland na een lange tijd in Indië was voor veel families verwarrend of pijnlijk. In hoeverre past Francis nog in de wereld van haar familie?

Opdracht IE

Gebruik bron 3.

Herken jij iets in de scène wat ook vandaag speelt, bijvoorbeeld bij mensen met een migratie-achtergrond of in je eigen familie? Denk aan culturele gewoonten, opvoeding, taal, eten of verwachtingen. Wat kunnen we leren van deze scène om met meer begrip naar zulke verschillen te kijken – vroeger én nu? Leg uit.

Bron 4

Familiegeheim uit Indië.

Daan en Ottilie leven zwijgend voort met een geheim dat teruggrijpt op hun Indische verleden. ‘Het Ding’ wordt nooit benoemd — maar blijft voelbaar aanwezig.

‘Hoe langzaam, langzaam ging het... Zèstig jaren al lang, ging het, ging het voorbij... En de Oude Man en de Oude Vrouw, ieder in hun huis, of samen aan de ramen gezeten, wachtten tot het voorbij was gegaan... Maar het zóu niet voorbij zijn gegaan, zoo lange zij nog leefden... Medelijden voelde Harold Dercksz voor den Ouden Man, voor de Oude Vrouw... O, ging het toch maar voorbij... Hoe lange duurden de jaren... Hoe oud waren ZIJ geworden... Waarom hadden zij zoo oud moeten worden...? Was het hun straf geweest...? Hun straf: hun beider straf: nù wist hij het deel zijner moeder in de schuld, de vreeslijke schuld... Daan had het hem verteld; Ma-Boeten had het haar zoon gezegd; de mantri had het verteld aan Daan... Zoo velen, die het wisten...!! En de oude mensen, zij dachten, dat niemand... dat niemand het wist, dan... dan de oude

dokter, Roelofsz... O, zoo velen, die het wisten, het begraven en altijd òfspokende Ding; het geheim, dat in zijn klammen mist àltijd weêr oprees... O, dat zij zoo oud moesten worden, zóo oud, dat nu al weêr Daan het wist! Zoo hij maar zwijgen bleef tegenover Floor... Zóu hij blijven zwijgen...? Zoù de mantri blijven zwijgen...? Er moest geld gegeven worden... minstens tot de oude... de arme oude mensen doòd waren... en het Ding voor hèn en met hèn voorbij was.

Een zachte kloep, de deur opende; hij zag zijn dochter op den drempel.

- Vadertje... zeide zij lief.

- Wat is er, kind...?

Uit: Louis Couperus, *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan...*, Veen, 1906.

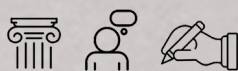
Opdracht IF

Gebruik bron 4.

Welke rol speelt zwijgen in dit fragment, en waarom is dat zwijgen niet langer houdbaar? Is ‘het ding’ vergelijkbaar met hoe een koloniaal verleden in families kan voortleven, ook lang nadat het verleden zogenaamd ‘voorbij’ is? Couperus liet zien hoe geheimen generaties lang kunnen doorwerken. Zie je parallellen met andere verzwegen geschiedenissen, bijvoorbeeld in families met een oorlogstrauma, migratieverleden of verborgen spanningen?

Eindopdracht I

Schrijf op basis van hoofdstuk I een samenvattende conclusie.

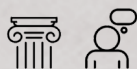
Hoofdstuk 2

Couperus, diversiteit en de hedendaagse lezer

Louis Couperus geldt als de voornaamste chroniqueur van Nederlands-Indië en de Haagse elite van zijn tijd. Tegelijk verkende hij het innerlijk leven: twijfel, verlangen en identiteit. Afkomst speelt een rol — soms impliciet, soms uitgesproken — maar even bepalend is het gevoel anders te zijn, niet te passen binnen de norm. In zijn brieven was Couperus vaak openhartig: melancholisch, ironisch, en zoekend naar evenwicht tussen afkomst, identiteit en verwachtingen.

In dit hoofdstuk onderzoeken we hoe hij thema's aanraakt die ook nu actueel zijn: gender, identiteit, familiegeschiedenis en zwijgen. Wat zeggen zijn teksten hedendaagse lezers? En hoe helpt literatuur om zulke vragen tastbaar te maken?

Bron 5

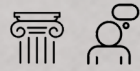
Twee foto's uit de koloniale tijd rond 1900: links een groep wajang wong-spelers in Buitenzorg, rechts een Indo-Europese dandy uit Manilla. Beide tonen jonge mensen in een pose die iets verradt over hun positie en zelfbeeld in de koloniale samenleving.

Boven: Wajang wong-spelers te Buitenzorg, ca. 1900. Bron: Universiteit Leiden. Rechts: Indo-Europese dandy uit Manilla, ca. 1890. Bron: Tropenmuseum. Restauratie (rechts): SCS, 2025.

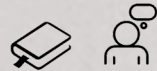
Opdracht 2A

Gebruik bron 5.

Wat zeggen deze beelden over hoe jonge mensen werden gezien — en zichzelf wilden laten zien? Wat valt op in hun houding, kleding of context? Hoe verschilt deze uiterlijke presentatie van de manier waarop Couperus de innerlijke beleving van zijn hoofdpersoon beschrijft in bron 6? Wat zeggen deze beelden over sociale grenzen, afkomst en identiteit?

Bron 6

‘De binocle’: het oog van de vreemdeling.

Een fragment uit het korte verhaal ‘De binocle’ (ca. 1897) van Louis Couperus. De hoofdpersoon is een jonge Indo-Europese toerist die een Wagner-opera bezoekt in Dresden. Zijn blik op de omgeving wordt bepaald door innerlijke spanning, twijfel en een gevoel van vervreemding.

‘Het was ongeveer vijf jaar geleden, dat een jonge toerist, Indo-Nederlander, journalist, een fijne jongen, eenigszins nerveus aangelegd, zeer zachtzinnig trots zijn tropisch bloed, in Dresden, in de Opera, des morgens, een biljet nam voor een plaats op de eerste rij van den vierden rang, om de ‘Walküre’ te hooren. De vierde rang was destijds de rang, waar alle vreemdelingen zaten, die zich niet de luxe van een loge betaalden; ja zelfs zij, die dit wel konden doen, prefereerden vaak den vierden rang, en dit boven den derden en den tweeden, omdat men er zoo uitstekend hoorde en zag, zelfs al groef zich de afgrond der wijde zaal tusschen dien rang en het tooneel. Het was een prachtige dag; de parken stonden in goudbladerendos; er dreef een lieflijkheid om te leven door de wijde lucht en de jonge toerist, in zijn even weemoedige eenzaamheid, was gelukkig door de mooie stad te dwalen, een museum binnen te loopen, ergens te lunchen onder een Laube, bij het zonnekabbelende water van de Elbe. En er was in hem de blijde illusie dien avond de ‘Walküre’ te hooren, een opera, die hij niet kende, het geen hij zich verweet omdat hij met Wagner dweept. [...]

Daar was de Opera, daar stroomde reeds het zwart-silhouetterende publiek over het avondplein, de wijde, verlichte ingangen binnen. Nerveus, hoewel hij wist, dat hij niet te laat was, repte hij zich. Wipte lichtig de vele trappen op, tusschen het moeizaam stijgen der anderen. En vond spoedig zijn plaats, op de eerste rij. En zette zich, in blij vooruitzicht muziek te genieten.

Hij nam den binocle uit den étui en plaatste beiden voor zich, op den breeden richel. Naast hem, links en rechts, achter hem werden de plaatsen snel ingenomen: het liep vol als steeds; beneden ook vulden zich de rangen der loge's, de zaal.

Plotseling bedacht de jonge man, dat de binocle kon vallen... in de nu donker geschemerde zaal en nam op de knieën den kijker.

De voorstelling begon, in vrome aandacht en wijding om Wagner. In de groote, volle zaal was behalve der muziek immense vergolping, nauwelijks geluid en beweging, nauwelijks een kuch, een hand, die een kijker beurde.

Ook de jonge toerist richtte zijn kijker om Siegmund, wiens stem hem zalig doortrilde, nader tot zijn blik te brengen.

Plotseling, door zijn genot heen, flitste het door hem, dat de zaal, van daar boven af beschouwd, als een afgrond was en de kijker zwaar. Op het zelfde oogenblik waaide, verder-af, een programma naar beneden. Het leidde hem af: hij zag het programma fladderdalen en neêr komen op het grijze, gekapte hoofd eener dame, wier hand het programma als een vogel nu greep. Naast die dame zat een heer, met blinkend kalen schedel.

Maar Sieglinde bekoorde weêr de aandacht van den jongen toerist. De witte, blonde Germane-dochter boeide hem, nam geheel zijne zich overgeevende ziel gevangen in toover van zang; aandoenlijk poëtisch vond hij haar, met Siegmund samen, in Hundings hut. ►

► Zwaar woog hem de kijker op de knie. Weêr zette hij den binocle op den richel, waar boven, als een dubbel torentje, de zwarte kijker uitstak. En stond daar toch veilig genoeg.

Toen, bijna in humoristiesch bedenken, de jonge man voor over boog om te zien wie juist beneden hem in de zaal zat. En op wie de kijker wel neêr zoû komen... mòcht hij vallen.

Het was een bijna ondeugende nieuwsgierigheid, wellende om de snelle bedenking van een bijna niet mogelijke mogelijkheid. Want nu hij er aan gedacht had, dat de kijker kòn vallen, zoû de kijker immers niet vallen.

Hij zag niet duidelijk wie er daar zaten, vlak loodrecht onder hem. De zaal was er zeer verdonkerd.

[...] Toen de tweede akte begon, toen de zaal duisterde, meende hij echter: wat hem doorschokt had, was een soort diepte-duizeling geweest, wat de Franschen noemen: vertige de l'abîme... Al had hij geen drang

gevoeld zichzelf neêr te storten. Hij deed misschien beter niet meer zoo vooraan op die eerste rij, zoo hoog boven den afgrond der zaal te gaan zitten... Neen, hij deed beter, hier achter, in de doorgang, te blijven staan. Want al was de obsessie malligheid geweest, zij mocht hem ginds, op die plaats weêr op nieuw overvallen en zoo zoû zijn genot in de muziek niet onverdeeld zijn.

Hij bleef staan. Ginds bleef zijn plaats onbezet en de twee torentjes van zijn zwarten kijker verhieven zich sarcastiesch maar ongevaarlijk op den breeden richel voor zijn leêgen stoel. Maar als hij zich rekte op de teenen, kon hij, in de zaal, juist nog den blanken schedelbol zien, die als een doelwit blonk...'

Uit: Louis Couperus, 'De binocle', ca. 1897 (gepubliceerd in 1920).

Opdracht 2B

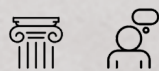

Gebruik bron 6.

Wat valt je op aan hoe de Indo-europeaan zijn omgeving ervaart? Hoe wordt zijn identiteit (direct of indirect) voelbaar gemaakt? Welke rol speelt schaamte of onzekerheid in zijn waarneming?

Hoe zie je Couperus' stijl terug in deze innerlijke beschrijving? Waarom eindigt Couperus dit fragment met het beeld van de glimmende schedel beneden in de zaal — wat zou daarin symbolisch kunnen zijn? Zou deze ervaring ook vandaag nog herkenbaar zijn voor mensen met een dubbele achtergrond?

Bron 7

Nog een foto uit de AVRO-tv-serie *De stille kracht* (1970). ►

Ellen Heetkamp, Pleuni Touw en Willem Nijholt in *De stille kracht* (AVRO, 1970).
Bron: Beeld en Geluid.

► Theo, de zoon van resident Otto van Oudijck en diens eerste vrouw van Javaanse afkomst, werd gespeeld door Willem Nijholt. De acteur had een Indische achtergrond, maar werd in de serie niet expliciet als gemengd voorgesteld. Zijn uiterlijk en kleding zijn vrij Europees, net als die van Léonie.

In de roman ontstaat tussen Léonie en haar stiefzoon een verboden verhouding. Couperus maakte in de tekst wel degelijk duidelijk dat Theo van gemengde afkomst is, maar in de serie blijft dat onbenoemd. Mogelijk een weerspiegeling van hoe er destijds minder aandacht was voor afkomst als identiteitskenmerk. Opvallend waren de destijds ongebruikelijk expliciete liefdesscènes. Léonie werd daarin volledig naakt getoond, onder meer tijdens de badkamerscène — iets wat toen ongekend was op de Nederlandse televisie. Deze keuze zorgde voor discussie, maar leidde ook af van diepere thema's als schaamte, vervreemding en verlies van controle.

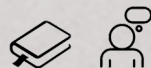
Opdracht 2C

Gebruik bron 7.

Wat valt je op aan hoe Theo en Léonie worden gepresenteerd? Welke grenzen worden in hun relatie overschreden? Waarom benoemt Couperus de afkomst van Theo, maar blijft dit in de serie onbesproken? Wat zegt dat over hoe verhalen zich aanpassen aan hun tijd? Stel dat de serie vandaag opnieuw zou worden gemaakt — hoe zouden de personages dan worden vormgegeven? Licht je antwoord toe.

Bron 8

De mannelijkheid geknakt.

In *De berg van licht* (1905) koos Couperus voor een verre historische figuur om gevoelens van anders en onaangepast zijn te verkennen. Hij beschreef de jonge keizer Heliogabalus als een sensuele, decadente vorst die zich niet laat beperken door de sociale of seksuele normen van zijn tijd.

Couperus situeerde persoonlijke thema's in het oude Rome en schiep hiermee de literaire vrijheid om zich uit te spreken over gevoelige onderwerpen.

'Het duisterwemelde voor zijne blikken, dat als hij van hier ging, zelfs gepurperd, hij verloren zou zijn voor het Licht... Dat was eene intuïtie, seconde-kort, maar heel hel ge-openbaard voor zijne nog kinderlijke, maar diep-in mystieke gevoeligheid... De hysterie zijner sensualiteit was fel in zijn bloed mede-geërfd en verscherpt door te veel kleur-geurige weekheid en weelde, te veel adoratie, en zelfs te veel mystiek, om de man-

nelijkheid niet voor altijd te hebben geknakt in zijn al van nature weifelende sekse, maar de gevoeligheid trilde, niettegenstaande geheel deze dubbelheid, hem in zijn kindziel met een verlangen naar het Glanzende: een verlangen zoo wel week – om zich te koesteren; als blij-vroolijk, – om juichend te dansen; als mystiek-helder – om te zwelgen in glorie-extaze... ►

► Week als een vrouw; vroolijk blij als een kind; mystiek-helder als een priester des Lichts – zoo zoû hij altijd blijven; onbewust artistiek en veelvuldig in zijne ziel, die niet anders was dan de uiterste bloem eener uitbloeiende overbeschaving, en alleen in deze atmosfeer, hem sympathiek, deze atmosfeer van het sensueel-mystiek-geurige Oosten, dat hem begreep en dat hij begreep, zoû die uiterste bloem nog in pracht heb-

ben kunnen ontluiken in de toegestane vervolmaking van hoe ook bijzondere eigenschappen: overgeplant zoû zij noodlottig, kort maar hevig, vergiftigen zich, en allen, die zij bekoorde...'

Uit: Louis Couperus, *De berg van licht*, Deel I, Veen, 1905.

Bron 9

Een voorteken.

Deze fragmenten uit een brief uit 1890 aan zijn nicht Marie Vlieland Hein vormen een van de zeldzame momenten waarop Couperus iets laat doorschemeren over zijn relatie met jonkheer Johan Ram. Veel zegt hij niet — maar juist de omzichtige bewoordingen en ingehouden toon bieden ruimte voor interpretatie.

'Het was pikdonker en we konden geen hand voor oogen zien soms. We kwamen niemand tegen, het was als liepen we in de inkt! Die groote ster, die flambouw des hemels, glansde met volle kracht en doofde dan in eens weer uit... zou dat iets beteekenen... een voorteken? Zou je niet van die witte duinen, waar papa de ezelin 'plus blanche que la blanche hermine' heeft ingeteekend, een bedje van erica voor me kunnen meenemen? [...] Denk eens aan het onge-

lukkige stadsmensch, dat slechts droomt van rose heideplaggen en groote luchten daarboven. Heb je al een aquarel gemaakt naar mijn conceptie? [...] Wolk voor verbetering vatbaar, maar het sentiment is niet te miskennen in den fijngetoetsten horizon.'

Uit: Brief van Louis Couperus aan zijn nicht Marie Vlieland Hein, 17 augustus 1890.

Opdracht 2D-E

Gebruik bronnen 8 en 9.

De jeugdjaren van Louis Couperus in Nederlands-Indië, gecombineerd met zijn homoseksuele geaardheid, droegen bij aan het gevoel van vervreemding dat regelmatig centraal stond in zijn werk. Innerlijke conflicten kregen vaak gestalte in historische personages of verholde passages in zijn brieven.

In *De berg van licht* verwerkte Couperus thema's rond homoseksualiteit en vervreemding in het personage van de jonge, sensuele keizer Heliogabalus — een historische figuur waarin Couperus zijn eigen zoektocht naar identiteit en anders-zijn spiegelde. ►

Bij bron 8. De androgyne Heliogabalus (boven).
Bij bron 9. Johan Ram, bevriend met Louis Couperus sinds hun toneelperiode in Den Haag (rechts). Illustraties: SCS, 2025.

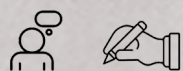

► De uitzonderlijke brief aan zijn nicht laat zien hoe Couperus gevoelens als verlangen en heimelijke liefde toedekt met stileren en omwegen — wat niet wordt gezegd, zegt des te meer.

Hoe verhouden deze twee fragmenten zich tot elkaar in de manier waarop Couperus gevoelens van anders-zijn verbeeldt? Zou je deze terughoudendheid kunnen zien als een manier om zijn Indische achtergrond of persoonlijke identiteit verhuuld te laten? Waarom wel of niet? Hoe spelen afkomst, aanpassing en zwijgen een rol in beide teksten?

Herken je in deze fragmenten bredere spanningen rond integratie, afkomst of sociale codes die ook in de huidige tijd kunnen spelen? Leg uit.

Eindopdracht 2

Schrijf op basis van hoofdstuk 2 een samenvattende conclusie. Hoe draagt het lezen en analyseren van literaire werken als die van Couperus bij aan inzicht in het koloniale verleden? Wat zou, volgens jou, het onderwijs kunnen overbrengen over deze periode — en op welke manier?

Dit werkboek kan zowel modulair als integraal worden gebruikt, afhankelijk van het curriculum. De bijbehorende docentenhandleiding is opvraagbaar via docenteninfo@stillekrachtvancouperus.nl.

Dit werkboek is samengesteld in het kader van het educatieve programma bij de documentaire *De stille kracht van Louis Couperus* (SCS, 2025), en werd ontwikkeld in samenwerking met docenten Nederlands en geschiedenis voor gebruik in het voortgezet onderwijs.

www.stillekrachtvancouperus.nl

Deze publicatie is beschermd op grond van het auteursrecht. Wanneer u (her)gebruik wilt maken van de informatie in deze uitgave, dient u vooraf schriftelijke toestemming te verkrijgen van de uitgever. Meer informatie over collectieve regelingen voor het onderwijs is te vinden op www.onderwijsauteursrecht.nl. *This publication is protected by copyright. Prior written consent is required for the use of any information in this publication.*

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Deze uitgave kwam tot stand met steun van het Ministerie van VWS